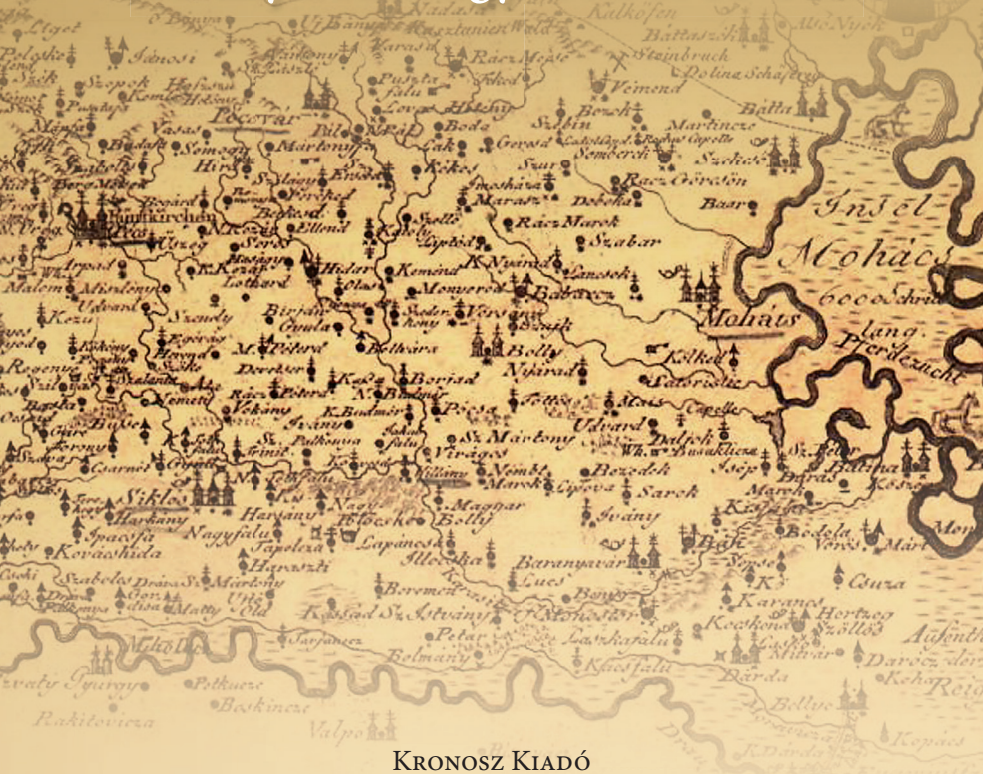

1766
GÖZSY ZOLTÁN
GERHARD SEEWANN

Der Bauernaufstand
A parasztfelkelés
im Komitat Baranya 1766
Baranya vármegyében 1766-ban

KRONOSZ KIADÓ

Gőzsy Zoltán – Gerhard Seewann

DER BAUERNAUFSTAND IM KOMITAT BARANYA 1766

A PARASZTFELKELÉS BARANYA VÁRMEGYÉBEN 1766-BAN

Gözszy Zoltán – Gerhard Seewann

DER BAUERNAUFSTAND
IM KOMITAT BARANYA
1766

A PARASZTFELKELÉS
BARANYA VÁRMEGYÉBEN
1766-BAN

Kronosz Kiadó
Pécs, 2015

Gefördert vom Honorarkonsul der Republik Ungarn in
Stuttgart,

Herrn Rolf Kurz,

und vom Donauschwäbischen Zentralmuseum in Ulm

Der Umschlag wurde unter Anwendung der von Samuel Czetter 1804
über das Komitat Baranya erstellten Karte entworfen. Erschienen im
Atlas Regni Hungariae portatilis von János Korabinszky, XXXIV.
Quelle: http://hungary-maps.myhunet.com/images_content/arh33.jpg

A borító Czetter Sámuel 1804-ben Baranya vármegyeről készült
térképének felhasználásával készült. Megjelent Korabinszky János
Atlas Regni Hungariae portatilis című atlaszában; XXXIV.
A kép forrása: http://hungary-maps.myhunet.com/images_content/arh33.jpg

Jelen elektronikus kiadvány a Kronosz Kiadó gondozásában
2015-ben megjelent nyomtatott kötet változatlan kiadása

pdf ISBN 978-615-6027-45-0

© Gózszy Zoltán
© Gerhard Seewann
© Kronosz Kiadó

INHALTSVERZEICHNIS

DER BAUERNAUFSTAND IM KOMITAT BARANYA 1766

Forschungsstand	9
Ursachen der bäuerlichen Aufstandsbewegung	19
Herrenstuhl – Sedria (Komitatsgericht) und das Urbarium	31
Die Ereignisse in Bóly und Siklós	41
Neue Perspektiven, neue Ansprüche	46
Ursachen für die Ausbreitung des Aufstandes	48
Die Rolle der Kommunikation	49
Bauerndeputationen, Gemeinsamer Auftritt	55
Unangemessene Reaktionen	67
Die Akteure der Aufstandsbewegung	71
Schlusswort	73

TARTALOM

A PARASZTFELKELÉS BARANYA VÁRMEGYÉBEN 1766-BAN

A téma historiográfiája	77
A parasztmozgalmak kibontakozása	85
Úriszék – Sedria – urbárium	96
A bólyi és siklósi események	105
A mozgalom elterjedésének okai	110
Paraszti küldöttségek (deputationes), közös fellépés	112
Nem megfelelő válaszok	117
A mozgalom résztvevői	127
Befejezés	131
 Quellen/Források	 135
Quellen- und Literaturverzeichnis/ Irodalomjegyzék	 157

DER BAUERNAUFSTAND
IM KOMITAT BARANYA
1766

Forschungsstand

In der ungarischen geschichtswissenschaftlichen Fachliteratur und den Geschichtslehrbüchern wird das von Maria Theresia 1767 erlassene Urbarium mit besonderem Akzent behandelt. In der Regel wird auf die Verordnung unter Darlegung ihrer Gründe und Umsetzung ausführlich eingegangen. Die Historiker sind sich darin einig, dass eine Regelung der Bauernfrage in den 1760-er Jahren nicht länger hinausgezögert werden konnte. Unter den Gründen werden zahlreiche Komponenten genannt, als wichtigster Faktor wird jedoch die Sicherstellung bzw. Steigerung des Steueraufkommens der bauerlichen Bevölkerung hervorgehoben. In diesem Zusammenhang ist auch auf das durch den Österreichischen Erbfolgekrieg (1740–1748) und den Siebenjährigen Krieg (1756–1763) verursachte Haushaltsdefizit der Monarchie hinzuweisen, das ohne Rationalisierung der von den Bauern aufzubringenden Steuerleistung nicht mehr zu bewältigen war.¹ Parallel zu den Besteuerungsansprüchen des Staates mussten auch die übrigen, an das Komitat oder den Grundherrschaften zu erbringenden Leistungen der Bauern im Hinblick auf Umfang und Rechtmäßigkeit überprüft und neu festgelegt werden. Dies vor allem deshalb, weil den Bauern ab Mitte des 18. Jahrhunderts sowohl von den Komitaten als auch den Grundherren immer mehr Lasten aufgebürdet wurden, was deren Belastbarkeit erheblich verringerte.

¹ Gyula Szekfű war der Ansicht, dass die Anomalien im Zusammenhang mit den Bauern deshalb ins Rampenlicht rückten. SZEKFŰ, 536–537.

Eine Zunahme der Frondienste, insbesondere der Robot, ist in erster Linie in Transdanubien zu beobachten. Für den transdanubischen Großgrundbesitz, der seine Produkte an westlichen Märkten leichter absetzen konnte, rückte daher die sog. Meiereiwirtschaft des Gutsherrn, für die die Fronlasten und Fuhrleistungen der Bauern ständig erhöht wurden, immer mehr in den Mittelpunkt. Ein Novum bedeutete die Verpachtung der sog. grundherrlichen Bannrechte (Schank- und Fleischverkaufsrechte) und der gemeinsam benutzten Bodenflächen durch den Grundbesitzer. Die erste Maßnahme bewirkte eine Kostensteigerung, während das Fehlen nicht mehr verfügbaren Bodens den Bauern große Probleme bereitete.

Der ganze Problembereich erforderte deshalb dringend eine landesweit einheitliche Regelung.² Für die Berater der Königin Maria Theresia war evident, dass dieser Schritt der Modernisierung der Monarchie und dem öffentlichen Wohl diene. Das Mitglied des 1761 gegründeten Staatsrats, Freiherr Egyd von Borié, sah *„das Wohl des Landes und die Eintreibung der Steuern von einem unnachgiebigen Insistieren auf den Gesetzesartikel über das Urbarium abhängen“*.³ Die Herrscherin und der Staatsrat waren sich allerdings darüber im Klaren, dass eine auf Verbesserung der Lage der Bauern ausgerichtete Politik leicht zu Unzufriedenheit und sogar zu Aufständen gegen die Grundherren führen könnte.⁴ Borié äußerte sich dazu, dass dies für die Herrscherin keinesfalls schädlich sein könne, weil sie auf diese Weise die Möglichkeit habe, *„ihre Macht durch Zurechtweisung eines Teils ihrer Untertanen auszuüben“*.⁵ Anders formuliert: Durch die Unterstützung der bäuerlichen Untertanen konnte die Monarchin die ungarischen Stände unter Druck setzen, um auf diese

² KATUS, 2009. 66.

³ SZABÓ D. 1933. 32.

⁴ ECKHART, 1956. 71.

⁵ SZABÓ D. 1933. 64.

Weise ihr Ziel – Erhöhung der Staatseinkünfte und Stärkung der zentralisierten Macht – zu erreichen. Die Regelung der Fronlasten war für die Königin daher eine politische Frage und sie bemühte sich deshalb, diese unter eigene Kontrolle zu bringen. Zu diesem Zweck musste sie jedoch alle damit verbundenen Angelegenheiten sowie die einschlägigen Gerichtsprozesse aus dem Wirkungsbereich der Justiz herausnehmen und dem Staatsrat und Statthaltereirat unterstellen, denn bei Entscheidungen der Justiz hatte die Herrscherin kein Mitspracherecht.⁶ Auf diese Weise machte Maria Theresia den „*Bauernschutz zu einer Verwaltungsaufgabe*“.⁷

Die Idee einer einheitlichen Regelung der Urbarialverhältnisse wurde bereits auf dem Landtag von 1728–1729 angesprochen. Daran anknüpfend unterbreitete Maria Theresia auf dem Landtag von 1764–1765 einen diesbezüglichen Vorschlag. Bei der Darstellung der Urbarialregulierung und ihrer Ursachen messen die Historiker diesem Landtag eine ausschlaggebende Rolle bei. Im Zusammenhang damit wird stets die Frage der Besteuerung und der Steuererhöhung in den Mittelpunkt gestellt. Die Bestrebungen der Herrscherin wurden teilweise von den ungarischen Ständen blockiert, weil diese einen entgegengesetzten Standpunkt vertraten und auch dagegen protestierten, dass die Herrscherin die Beschwerden der bäuerlichen Untertanen an den Statthaltereirat einem Verwaltungsverfahren unterstellte und dadurch letztendlich in die eigene Hände nahm.⁸

Győző Ember und Ferenc Eckhart hoben im Zusammenhang mit der Bauernpolitik auch die Gründung des Staatsrates im Jahre 1761 hervor.⁹ Die Lage der Bauern stellte nämlich bei den über die Besteuerung geführten Abstim-

⁶ BARTA, 2000. 172–177.

⁷ VÖRÖS, 301.

⁸ SZABÓ I., 1940. 54; FELHŐ, 1970. 11.

⁹ EMBER, 1935. 103; ECKHART, 1956. 69.

A PARASZTFELKELÉS
BARANYA VÁRMEGYÉBEN
1766-BAN

A téma historiográfiája

A magyar történeti szakirodalom és a történelem tankönyvek hangsúlyosan tárgyalják a Mária Terézia által 1767-ben bevezetett úrbéri rendeletet. A téma tárgyalásában hagyományosan kulcsszerepet kap a rendelet részletes ismertetése, a szabályozás okainak, szükségszerűségének, valamint végrehajtásának feltárása. A magyar historiográfia konszenzusra jutott abban, hogy a jobbágyügy rendezése az 1760-as évekre elengedhetetlenné vált. Az okok között számos összetevőt neveznek meg, de legfontosabb tényezőként az adózó lakosság adóképestségének biztosítását, illetve növelését emelik ki. E tekintetben meg kell említeni a Habsburg örökösödési (1740–1748) és a hét éves háború (1756–1763) okozta költségvetési hiányt, amelynek kezelése elképzelhetetlen volt a parasztság szolgáltatásainak rendezése, racionalizálása nélkül.²⁰³ Az állam adóztatási igényeivel párhuzamosan tisztázni kellett a jobbágyság egyéb, vármegyei, földesúri szolgáltatásainak fajtáit, valamint azok mértékét, jogszerűségét. Leginkább azért, mert a 18. század közepétől mind a vármegyék, mind a birtokosok egyre súlyosabb terheket róttak a parasztságra, és ennek köszönhetően jelentős mértékben csökkent a jobbágyság terhelhetősége, és ezzel párhuzamosan nehezedtek a társadalmi integrációjának lehetőségei.

A jobbágyszolgáltatások növekedése elsősorban a Dunántúlon jelentkezett. A mezőgazdasági terményeket a nyugati

²⁰³ Szekfű Gyula szerint emiatt kerültek reflektorfénybe a jobbágysággal kapcsolatos anomáliák. *SZEKFŰ*, 536–537.

piacokra könnyebben értékesítő dunántúli nagybirtokokon előtérbe került a majorsági gazdálkodás, amelynek keretén belül a jobbágyok robotterhelése, fuvarozási kötelezettsége egyre nagyobb méreteket öltött. Emellett újdonságot jelentett, hogy az uradalmak bérbe adták a földesúri banalitásokat (kocsmáltatás, húskimérés) és a közös használatú területeket. Előbbiek költségnövekedést jelentettek, míg az utóbbiak hiánya komoly problémát okozott a parasztságnak.

A problémakör egyre inkább egységes, országos szintű rendezést igényelt.²⁰⁴ Mária Terézia tanácsadói számára evidenciaként hatott, hogy ez a lépés a birodalom működését és a közjót szolgálja. Borié államtanácsos úgy fogalmazott, hogy „*az urbáriumról szóló törvénycikk mellett való tántoríthatatlan megállástól függ az ország java és az adó behajtásának lehetősége*”.²⁰⁵ Az uralkodó és az államtanács azzal is tisztában volt, hogy a jobbágyok helyzetének javítását célzó politika könnyen elégedetlenségekhez, akár fegyveres konfliktusokhoz, a földesurak elleni felkelésekhez vezethet.²⁰⁶ Borié ezzel kapcsolatban úgy nyilvánult meg, hogy ez cseppet sem lehet az uralkodó számára káros, mivel így lehetősége nyílik, hogy „*hatalmát alattvalói egy részének rendreutasításával gyakorolja*”.²⁰⁷ Másképpen fogalmazva, a jobbágyok támogatásának biztosításával nyomást tudott gyakorolni a magyar rendekre, így elérve célját, az állami bevételek növelését – és a centralizált hatalom megerősítését. A királynő számára tehát az úrbéri terhek rendezése politikai jellegű kérdés volt, igyekezett ezek kezelését saját ellenőrzése alá vonni. Ehhez azonban minden ezzel kapcsolatos ügyet, valamint az ilyen vonatkozású pereket ki kellett vonnia az igazságszolgáltatás hatásköre alól, és áthelyeznie a kancellária és a helytartótanács felügyelete alá,

²⁰⁴ KATUS, 2009. 66.

²⁰⁵ SZABÓ D. 1933. 32.

²⁰⁶ ECKHART, 1956. 71.

²⁰⁷ SZABÓ D. 1933. 64.

ugyanis az igazságszolgáltatás döntéseibe az uralkodónak nem volt beleszólási joga.²⁰⁸ Így Mária Terézia a „*parasztvédelmet közigazgatási feladattá*” tette.²⁰⁹

Az úrbéri viszonyok egységes rendezése már az 1728–1729. évi országgyűlésen felvetődött. Mária Terézia ezt követően az 1764–1765. évi diétán tett javaslatot erre vonatkozóan. A történészek az úrbérrendezés és a hozzá vezető okok bemutatásában kulcsszerepet tulajdonítanak ennek az országgyűlésnek, amellyel kapcsolatban az adóztatás és az adóemelés kérdését állítják a középpontba. Az uralkodó törekvéseinek egy részét megakadályozták a magyar rendek, akik ezzel ellentétes álláspontot képviseltek, és az ellen is tiltakoztak, hogy az uralkodó a jobbágypanaszokat a helytartótanácson keresztül közigazgatási eljárás alá, és végső soron a saját kezébe vette.²¹⁰

Ember Győző és Eckhart Ferenc a jobbágypolitikát érintve kiemelte az államtanács 1761-es megalakulását is.²¹¹ A jobbágság helyzete ugyanis rendszeres témáját jelentette az adózás kapcsán lezajlott egyeztetéseknek. Mária Terézia már 1762. március 24-én leiratot intézett Pálffy Miklós kancellárhoz, amelyben meghagyta, hogy a kancellária és a helytartótanács a vármegyéken keresztül fokozottan ügyeljen arra, hogy a birtokosok ne okozzanak károkat a jobbágyok helyzetében.²¹² Az államtanács folyamatosan azt hangoztatta, hogy az uralkodónak védelmébe kell vennie a parasztokat, mind a földesurakkal, mind a megyékkel szemben.²¹³

Az úrbérrendezésben kulcsszerepet játszottak azok a parasztmegmozdulások, amelyek 1765–1766-ban zajlottak a

²⁰⁸ BARTA, 2000. 172–177.

²⁰⁹ VÖRÖS, 301.

²¹⁰ SZABÓ I., 1940. 54; FELHŐ, 1970. 11.

²¹¹ EMBER, 1935. 103; ECKHART, 1956. 69.

²¹² ECKHART, 1956. 69–70.

²¹³ ECKHART, 1956. 70.